

DARBEME KAFATUTMANIN İNSANİ İMKÂNI: SOSYAL BÜNYEYİ İNŞA ETMEK VE ONA DOST OLMAK*

MUHAMMED ENES KALA

Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi

ÖZ

Dostluk, kişinin diğeri iradi, bilinçli ve çıkarsız sevmesi ve onun tarafından sevilmesini taşıyan bir anlamdır. Dostluk yoluyla yaşama daha sıkıca tutunabilen insan diğeri kişilerle ortak sevinç ve üzüntülerde buluşabilir. İradi, bilinçli, çıkarsız ve meşakkatli bir sevmese-sevime ilişkisine vurgu yapan dostluk, sadece bireyler arasındaki ilişkiyi anlamlandırmaz. Kişinin sevgiyle yöneldiği her şeyle dostluk ilişkisine girebileceği de söylenmiştir. İnsanların, ortak ufukta, hikmet ve adalet ekseninde bir araya gelerek inşa ettikleri organik bütüne sosyal bünye denebilir. Böylesi bir bünyeyle de dostluk ilişkisi -belki de en ideal anlamda- kurulabilir. İnsanın fazilet merkezinde, ortak iyiyi artırmak gayesiyle oluşturduğu sosyal bünyeyle kurduğu dostluk, ona zarar verici içeriden ve dışarıdan tüm müdahaleleri olumsuzlama yetkinliğine sahip olabilir. Meşru halk iradesinin gaspı olarak anlaşılan darbelere kafa tutmanın bu anlamda en insani ve geçerli yolu, böylesi bir sosyal bünyeyi inşa etmek ve ona dost olabilmekten geçmektedir.

Anahtar kelimeler: Sosyal bünye, dostluk, hikmet, adalet, darbe

HUMANISTIC POSSIBILITY OF OPPOSING TO COUP: CONSTRUCTING SOCIAL BODY AND MAKING FRIEND WITH IT

ABSTRACT

Friendship is a meaning by which a person loves rationally, voluntarily and unrequitedly to anyone and loved in return similarly by the person who is beloved. The person, who firmly holds on to the life by aid of friendship, can meet common delights and worries of other people. The friendship, which emphasises rational, voluntary, unrequited and arduous relation of loving and being loved, does not solely make sense of relationship among persons. It has been stated that a person may make friends with anything towards that the person head affectionately. It may be named as social body which is organic whole that humans have built in the axis of wisdom and justice by indicating common horizon and coming together. With such a body, human being –mostly regarded as ideal- would make friend. The friendship with such a social body which human constructs for the purpose of increasing common good in centre of virtue has a great opportunity to negate harmful internal and external involvements. The most humanistic and valid way to oppose coups which can be considered as extortion of legitimate popular sovereignty is to construct a social body and to make friend with it.

Keywords: Social body, friendship, wisdom, justice, coup

* Bu çalışma, Muhammed Enes Kala, Birlikte Yaşamamın İdeal İmkânı: Sosyal Bünyeye Dost Olmak, ss. 131-167 (Ahmet Kavlak-Muhammed Enes Kala, Birlikte Yaşamak, Hece Yay., Ankara 2015) çalışmasının bazı bölümlerinden faydalanılarak ve o yazının sağladığı teorik zeminin pratik karşılığını sorgulama problemiğinden doğmuştur.

Bir tanımlama yapmaktan kaçınarak, insanı, insan kılan, onun özünden ayrılmayan en temelde iki unsura dikkat çekilebilir. İnsanın bu iki özsel niteliği, aklilik ve sosyalliktir. Bu çerçevede insan, akıl sahibi olmasının ve sosyalliğinin hakkını vermeden doğasının gereğini yerine getiremez. Şayet insanı insan kılan bu iki öz niteliği varsa ve bunlar yaratıcı tarafından insana verilmişse o halde insan, bu özelliklerini gereği gibi kullanarak beşerlikten insanlığa yükselebilmektedir. Beşerlik, insanın hazır bulunduğu ve onu hayvanla/canlıyla fizyo-biyolojik zeminde ortaklaştıran, insanlık ise insan tarafından değerler üzerinden inşa edilen ve kazanılan duruma işaret etmektedir. Ancak işaret ettiğimiz rasyonellik ve sosyallik, bir değer ekseninde işlevsel hale getirilmediği takdirde insan, insanlığını gerçekleştiremez ve beşer olarak kalmaya devam eder. Akıl ve sosyallik dengesi bozulan bir kişiden insan diye söz edemeyeceğimize göre insanın bu iki niteliğinin olması gerektiği gibi işe koşabileceği bir değer eksenini/ethosferden söz etmemiz gerekecektir. Bu düzlem ise insanın akliliği/rasyonelliği söz konusu olduğunda hikmet, sosyalliği/eylemleri söz konusu olduğunda ise adalettir. Hikmet ve adalet ise birer fazilet oldukları için ahlaki merkeze taşırırlar.

İnsan, bir eksenden başka bir eksene, onu daha değerli kılmak için ilerleyen bir ahlak varlığıdır. Ahlak ise var olabilmek için öncelikle bütünlük ister, bu bütünlük, insanın his, vicdan ve idrak yetilerini kuşatıcı bir bütünlükle beraber kişi ile toplum, ruh ile beden arasındaki bütünlüğe de işarette bulunur. Bunun dışında varoluş bütünlüğü vardır ki o da yaratıcının koyduğu ilke temelli sabiteler ile insanın varoluş düzleminin mahiyetinden kaynaklanan değişim/değişkenlik arasında insan tarafından kurulması gereken/beklenen muvazeneli bütünlüktür. Biz bu yazımızda dostluğu, ahlakla görünür kılınan bir varlık duyusu ve biçimi olarak görmeye ve dostluğun sadece kişi ile toplum arasında görünen bütünlüğü üzerindeki işlevini anlamaya çalışacak ve diğer söz konusu bütünlükleri bu çalışmamızın kapsamının dışına çıkaracağız. Çalışmamızda insanın yine insanlarla birlikte değerler ekseninde inşa ettiği ve ona, his, vicdan ve idrak boyutlarıyla katıldığını düşündüğümüz sosyal bünyeyle dostluk imkanını ortaya koymaya çalışacağız. Böylesi bir bünye, insanın bilişsel, duyuşsal ve eylemsel yetilerini birlikte işe koştuğu, özü olan rasyonellik ile sosyalliğini değerler ekseninde birlikte gerçekleştirebildiği ve insanı toplumla birlikte hemhal olmaya götüren süreçleri içerisinde saklamaktadır. Yine çalışmamızda bu süreçlerin sağlıklı şekilde birbirini izlediği dizgede inşa edilen sağlıklı toplumsal bünyenin, içerisine ona zarar verecek, onu yıpratıcı ve zayıflatıcı hiçbir unsuru kabul etmeyeceği iddi-

ası da tartışılacaktır. Söz konusu iddia üzerinden sivil inisiyatifi darmadağın eden, toplumun iç dinamiğini bozan, insanın his, vicdan ve idrak melekelerini altüst edip, onu özniteliklerinden koparan siyasi “darbe” tüm uzanımlarıyla sosyal bünyenin sağlamlığı nispetinde başarısızlığa mahkûm edilebilir. Çalışmamız ayrıca böylesi bir ön tasavvurunun uzanımlarını ve imkanını tartışacaktır.

Dostluk ve Sosyal Bünye: İdeal Bir Dostluk İmkânı

Dostluğa ilişkin bir kavramsallaştırmanın onun imkânı üzerinden olabileceğini düşünebiliriz. Dostluk genellikle iki birey arasındaki olumlu ilişki olarak karşılık bulur. Kişiler birbirine dost olurken, birbirinin dertleriyle dertlenir, sevinçlerine ortak olarak sevinirler. Ancak dostluk imkanını farklı bir minval üzere düşünmek mümkün müdür? Şöyle ki, sevinilecek ya da üzülecek ortak zemini ortak duygudaşlık üzere birden fazla insana açmak ne derece olanaklıdır? Ortada çoğulcu ekseninde beraber sevinilecek ya da üzülecek bir sevinç ya da üzüntü söz konusu ise çoğulcu eksen üzerinde bireylerden daha ziyade bireylerin birbirlerine bağlanacakları çoğulcu yaklaşıma olanak veren dostluk ilişkisi mümkün olabilir. Yani söz konusu eksene, bizi ortaklaştırdığı ölçüde çoğulcu beden olarak yaklaşmak mümkün görünür. Bu noktada dostluk, insan fertlerinin ötesinde o bireyleri taşıyan omurganın, ilişkinin ya da daha genel söylersek temelle kurulan ilişkiye dönüştürülebilir. Bu canlı temel ise herkesin birbirini sevmese bile birbirine saygı duyduğu, güven verdiği, birbirinin varlığını tehdit değil, varlık imkanını güçlendirdiği ortak zemine ve paydaş olunan iyi yaşam ekseninde ortak ufku paylaşan insanların bir aradalığına işarette bulunabilir.

Peki, bu canlı-organik temel neye göre ve nasıl oluşturulabilecektir? Ortak iyi yaşam idesi burada muhakkak bir etmendir ama içi boş bir idenin bize yardımı olamayacağı da neredeyse kesindir. Öyleyse, bu idenin içini nasıl doldurabiliriz? Söz konusu yapı ya da bizim ifademizle sosyal bünye, öyle doldurulmalı ki bir taraftan asgari müşterekleri taşımalı diğer taraftan ise üzerinde kalıcı ve insanlığa umut verici bir çizgiye işaret edebilmelidir. Bizler dostlukların böylesi bir yapıdan pay aldığı oranda sağlam hale getirebileceğini ortaya koymaya çalışacağız. Toplumdaki kişiler bir arada yaşamayı değerli kılan hususları öne çıkardığı oranda ve bunlara can attığı sürece söz konusu imkân daha güçlü olabilecektir. Böylesi bir yapı hiçbir kendiliğın kendisini feda etmesini, özgürlüğünü kaybetmesini getirmeyeceği gibi onla-

ra kontrollü bir özgürlük fikri vererek kendi kişiliklerini inşa edebilme imkânı da sunabilmelidir.

Yapının/sosyal bünyenin mahiyeti ile gereklilik ve yeterlilik olarak neleri kapsayabileceğine ilişkin öneriden önce dostluğun temeli ve amacı üzerinde durmamız gerekebilir. Dostluğun temeli, dostluğun amacı ve dostluğun doğası aslına bakılırsa birbirine bağlı ancak üç farklı duruma işaret etmektedir. Dostluğun temelinden anlaşılması gereken en yalın mana, dostları bir araya getiren nedenlerdir, bunlar haz, fayda, ihtiyaç, duygu ve fazilet olabilir. Biz bunların hepsini öne süreceğimiz sosyal bünye için gerekli görsek de sıralamanın önem arz ettiğini düşünmekteyiz. Dostluğun amacından -belki buna nesnesi de denebilir- anlaşılması gereken en basit tabir, dostların bir arada yaptıkları şeylerdir ya da dostlukların kendileriyle tecessüm ettirildiği şeylerdir. Bu, öngörülebilirdir zira dostun, dostun davranışını kestirebilmesi kadar doğal bir şey yoktur. Bu manada dostluğun temelinin dostluğun amacını gerekçelendirebileceği bir düzleme işaret edebildiği de ifade edebilir. Bu düzlem, amaç ve temeli birbirine bağlayacaktır. Mesela haz üzerine oluşturulan bir dostluğun amacının atletizmde şampiyonaya hazırlanmak ya da şampiyonluğa giden bir takımı desteklemek olduğunu öne sürebiliriz. Menfaat üzere dostluğun amacının ise başlanan bir projeyi tamamlamak olduğu ileri sürülebilir. Ancak biz yaklaşımımızda sosyal bünyeye duyulan değer eksenli dostluğun ortak iyi yaşam tasavvurunu mücessem kılmasını onun amacı olduğunu düşünüyoruz. Dostluğun doğasından anlaşılması gereken mana ise dostluğu diğer insani ilişkilerden ayıran unsur ya da unsurlardır. Ancak biz bu konuda makalenin sınırları dışına çıkacağımız endişeyle dostluğun irade, bilinç, meşakkat, çıkarsızlık ve saygı eksenli bir kavram olarak insanın diğer ilişkilerinden ayrılabilceğini ifade etmekle yetineceğiz (Grunebaum, 2003: 31-32).

Temeli, fazilet ve hak merkezli; amacı, faziletin en üstün haliyle tecessüm ettiği şekilde insanlar için kaygılanmak, onların iyiliğini düşünmek, objektif iyiliği artırmak olan, insanların faydada ortaklaştığı kısacası ortak iyi yaşam tasavvurunu mücessem hale getiren bir yapı mümkün müdür? Böylesi bir yapı olanaklıysa ve böylesi bir yapıyla dostluk da gerçekleştirilebilirse, dostluk, farklı bir mecrada kavramsallaştırılmış ve işlevselleştirilmiş haliyle en istikrarlı ve olgun zemin üzerine inşa edilmiş olacaktır. Biz böyle bir yapının mümkün olabileceğini düşünüyoruz. Bu yapıyı ise insanların yetkinleşmeye dönük şekilde ortak yaşama ideali ve ortak iyi yaşam tasavvurunu somut hale getirmek için oluşturdukları sosyal bünye olarak ortaya koymak istiyoruz.

Tartışmak istediğimiz husus bu yapıyla dostluk kurabilme imkanından önce bu yapının mahiyeti, gerekliliği, imkânı, temeli ve amacının sorgulanmasıdır.

Söz konusu yapının temeline ilişkin sorgulamamızı sonraya erteleyerek bu yapının neliğine, imkanına ve gerekliliğine ilişkin fikirlerimizi ve böylesi bir yapıyla dostluk imkanını tartışmaya açabiliriz. Dostluk, sevende mi tezahür eder, sevilende mi? sorusu oldukça zor bir sorudur. Biz bu soruya, dostluğun ilişki üzerinden değerlendirilmesi gerektiği şerhini düşerek, dostluğun evvela sevene bağlı olduğu ifadesiyle bir cevap imkanını ortaya koyabiliriz. Dostluk üzerine belki de hacim olarak en küçük ama muhteviyat olarak en dolu eserlerden birisini veren merhum Fethi Gemuhluoğlu, eserinde en büyük yanlışlığın dost olamamaktan kaynaklandığına değinilir. Gemuhluoğlu'na göre çare insanın insana dost olması, fikre dost olması, coğrafyaya dost olması, tarihe dost olması, kendi vücuduna dost olması, komşuya dost olması gibi kademe kademe ama bütünleşmiş bir hal içinde bütün dostlukları söyleyebilmesidir (Gemuhluoğlu, 2013:27). Bizler, dostluğun temelini sevenin atacağını, sevilenin ona karşılık verdiğinde ise o dostluğun süreklilik kazanacağını düşünüyoruz.

Dostluk, şayet sevenden sevilene doğru ise, kişinin, tarihle, coğrafyayla, kitapla, evrenle velhasıl sevgiyle yöneldiği her şeyle dost olabileceğini kabul edebiliriz. Dost, sözcüğüne sözlüklerde sevilen değil, seven, sevgi duyan karşılığının verilmesi de bu zeminde daha anlamlı hale gelebilir. Sevmek, öznenin eylemiyken, sevilmek ötekinin nesnesi durumuna düşme tehlikesi taşır. Sevmek ise karşıdakini nesne haline getirmekten ziyade karşıdakinin öznesi olabilmeyi talep etmektedir. Kişinin kendisine karşı dostluğu da bu bilinçliliğe işaret eder (Krs. Kayıran, 2011:250). Dostluk, güven üzerine çıkarırsız sevgi ve özgür tercihle kurulur (Kayıran, 2011:252-253). Şimdi bizler de ifade ettiğimiz üzere tikel dostluklardan daha ziyade insana güven ve huzur içinde yaşama imkânı, kişilere yetkinleşme olanağı sunmak üzere oluşturulması gerektiğini düşündüğümüz sosyal yapıya ya da deyimimizle sosyal bünyeye dost olabilmenin imkanını çizmeye çalıştığımız bu zeminde tartışmak istiyoruz. Şayet dediğimiz kabul edilebilirse, insanların oluşturacağı bu sosyal bünyeyle dostluğu başlatmak ve sosyal bünyeden kişilere ortak iyiyi artırmak koşuluyla ilişkinin dönmesi ile dostluğu devam ettirmek mümkün görünmektedir.

Sosyal bünyeden bizler, en yalın şekilde, bir ideal ve ortak yaşam tasavvuru uğrunda bir araya gelen organik-birlikli yapıyı anlamak istemekteyiz. Bu yapı, verili değildir ve sonradan kazanılmıştır. “Dünya nimetlerinden yararlanmak herkesin hakkıdır. Bunda herkesin eşit payı olduğu, ama Tanrı kimseye (hususî) payını ayırmadığı, tersine paylaşmayı insanlara bıraktığı için herkes, eşit pay sahibi olan ve hiçbir şeyden yoksun bırakılmaması gereken diğerlerinin mutluluğunu da düşünecek şekilde bu dünya nimetlerinden yararlanmalıdır.” (Kant, 2007:223) diyen Kant’ın sözleri bir manada ifade edilenin yerine getirilmesini sağlayıcı böylesi bir gerekliliğe işaret eder. Ancak bizler bu zorundalığın bir şekilde yaşamak için değil iyi yaşayabilmek için zenginlik imkânı olarak da görülebileceğini düşünmekteyiz.

Bir varlığı duyumsama imkânı olarak bir beraberlikten söz etmek mümkündür. Zira bir açıdan bakıldığında dostluk, bir tür varoluş tarzı ve varlığı duyumsama biçimidir. Kastımızda öyle bir birlik ve beraberlik söz konusudur ki hayvanlara kıyasla bu beraberlik ortak bir maddeden pay almaktan daha ziyade tamamen varoluşsal ve nesnesiz bir paylaşımına işarette bulunur (Agamben, 2011: 172). Nesnesiz paylaşımına bir de nesneleştirmeyen paylaşımı da eklemek söz konusu ettiğimiz dostluk ilişkisinde zaruridir. Kant’ın işaret ettiği nokta bizce insanın, beşerliğini koruma eşiğine ve onun yaşayabilme imkanına işaret eder. Hâlbuki biz savunduğumuz sosyal bünyeden insanın iyi yaşama olanağını gerçekleştirme ve daha da önemlisi insanlar arası adalet zeminini anlamak istemekteyiz.

İnsanın, beşerliğini koruma zemininde onun hayatta kalması ve payına düşenin peşinden koşturması gerektiği için bu uğraşı, çoğu zaman bencil insanın doğasının gerçekleştirilme aracına dönüşebilir. Hâlbuki insanın insanlığını ortaya koyabilmesi, şahsiyet sahibi bir varlık olabilmesi için evrendeki objektif/ortak iyiye katkıda bulunması gerektiği açıktır. Bunun yolu ise adaleti tecessüm ettirebilme gayesinde aranmalıdır. Söylediklerimizi biraz daha açık hale getirerek yeniden ifade etmeyi deneyelim.

Toplum içinde yaşama ve var olma bir şekilde alma-verme ilişkisine dayanır. Alma-verme dengesi toplumsallık dengesini kendinde saklı tutar, ihtiyaç sahibi, güçsüz ve bağımlılara verince aslında onlar topluma katkıda bulunurlar, yani onlara verildiğinde onlar da insanlığa değer verirler, insanlığa verilen değer verenin heybesine görünmeyen ve çoğu zaman hesap edilemeyen kazanım olarak geri döner. Söz konusu düşünce çizgisinde her insanın bir bakıma kendini bağımlı olanların yeryüzünde gölgesi ve onların ikinci

bir kişiliği olarak görme gerekliliğini zikredebiliriz. Zira bu kişiler, toplumda onların kaplayacağı yeri doldurur ve onlara vekâlet ederler. Bu, onlar için bir mesuliyet ve ortak/objektif iyiye katacakları değeri bize sunar (MacIntyre, 1999: 138-139). Anlamaya çalıştığımız zor mesuliyet yerine getirildiğinde adalet eksenini kaymamak üzere daha da güçlenebilir. Bu noktadan hareketle hem mikro hem de makro ölçekte adalet erdeminin kıymeti, erdemlerin hem toplamı hem de yaşanabilmesi için başlangıcı olmasından kaynaklanmaktadır. Bu itibarla bireysel/mikro adaletin kişinin kendisine hiçbir konuda ihanet etmemesi, toplumsal/makro adaletin ise toplumu oluşturan en zayıf halkaya ihanet edilmemesi diye anlaşılabilceğini düşünebiliriz. İfade ettiğimiz ilişkinin ise ancak kişinin mensubiyet ve aidiyet hissedebildiği bir yapı içerisinde en yetkin ölçüde gerçekleştirilebileceği düşünülebilir. Biz bu yapıyı, kişinin kendisini, sevenlerini ve geleceğini birlikte tasavvur edebildiği sosyal bünyeyle ve kastettiğimiz dostluğu ise bu bünyeyle dostluk olarak kavramsallaştırmak istiyoruz.

Böyle bir sosyal bünye varsa onunla dostluk kurabilmek önemlidir. Çünkü idealimizde olan bu sosyal bünye içerisinde kişiler birbirinin tehdidi ya da rakibi değil; hep birlikte var olma, yetkin olabilme ve geleceğe uzanabilme teminatının imkanındırlar. “Türünde benzeri bulunan her şey, varlıkta eksiktir; çünkü bu sadece, türü içerisinde tek başına var olmak için yeterliliğe sahip olmayan şeyde ve kendisiyle tek başına o varlığın tamamlanmasında yeterli olmayan şeyde mümkündür; öyle ki, insanın durumunda olduğu gibi, onunla sadece, o varlığın bir parçası tamamlanır ve kendisiyle bir bütünü tamamlanması için onda yeterlilik mevcut değildir. Çünkü herhangi bir ‘bir’ ile insanın varlığını gerçekleştirmek mümkün olmadığı için, bir zamanda ‘bir’den daha fazlasına ihtiyaç vardır.” (Farabi, 2005:103.) diyen Farabi, önemle insanın diğerleriyle iş birliği halinde yetkinleşmesine vurguda bulunmaktadır. Ancak böylesi bir işbirliği yapısı ona katılan herkesin yetkinliğine imkan sağlayabilmelidir (Cooper, 1993: 313-314).

Kişinin başka kişilerle dost olabilmesi kuşkusuz önemlidir, ancak bizim önerdiğimiz dostluk bağı öncelikle o kişiyi toplum içinde diğerleriyle bir kılan yapıyla olan ilişkisine delalet eder. Kişi, söz konusu yapıda ifademizle sosyal bünyede, kendi iyisini ortak iyiden ayırt edemez, kendisinin, sevdiklerinin ve geleceğinin teminatını bu bünyede görebilir. Bu itibarla söz konusu bünyeyle dost olmak, dost kalmak önem arz eder. Kişi ancak kendisine varlık veren, tehdit unsuru oluşturmayan böyle bir yapıya ilgi, alaka, sevgi ve saygı

duyabilir. Bu yapı ahlak, siyaset ve hukuku birbirinin alternatifi ya da rakibi değil, birbirilerinin mütemmim cüzleri kılar.

Dostlukta bakılan şeyi aynı görme durumu vardır (Lewis, 1993: 42). Biz dostluğu çoklu bir ortama sokmak istiyorsak bireylerin farklılıklarını değil, onların ortaklaşacağı zemini konuşmamız gerekir. Ancak böylesi bir zemindir ki bireyleri birbirine bağlayabilir, farklılıklarını tehdit değil, ama zenginlik kılar ve bireyler onu aynı görebilirler. MacIntyre meseleye dair şöyle der: “Bir polisi oluşturan yurttaşlar arasında varolan türden bir bağı olanaklı kılan görüş birliğidir. Olması gereken dostluk bağıdır ve dostluğun kendisi de bir erdemdir.” (MacIntyre, 2011: 233)

İdeal şekilde farz ettiğimiz bünyeyle dostlukta, dostluk temelinin bileşiminde karşılıklı saygı, tanıma söz konusuyken, karşıdakinin kırılğan noktalarından istifade etme, karşıdakini sömürme ve tahakküm etme yoktur. Yine söz konusu dostluk bağında, dostluk ilişkisini bu ilişkiye ortak olmayanlar tarafından bozulmak istenmesine fırsat vermek de yoktur. Karşıdakini tanıyarak ona yaklaşmada ve güvenle bağlanmada hikmet, karşıdakine kendine göre şekil verme ve onu kendine mecbur etmede tahakküm vardır. İlkinde birlikte yaşama imkânı yeşerirken diğerinde bu imkan korku ve kaygılar üzerinde yok olur. (Krş. Lu, 2009:41) Zira varlık ve varoluş zulümden değil, adaletten doğar, adalet ise tahakkümden değil hikmetten sadır olur. Bu manasıyla kastedilen dostluk ilişkisinde otoritenin tikel olana bürünmediği bir yapı vardır. Bu manada anlaşılması gereken dostluk, insanlar arası sevgi ilişkilerinde kişinin benliğini koruyarak, ortada tikel bir otoritenin bulunmadan iradi olarak girdiği, oldukça ruhsal ve farklı bir ilişkidir (Lewis, 1993: 43-44, 47). Bu ilişki, insanların her birinin iyiliğinin ortak iyiden ayrılmadığı bir çerçeveyi bize sunar, zira amacında ortak iyiyi/objektif iyiyi artırma söz konusudur.

Yükseltilmesi icap eden ortak iyinin varlığı bir şekilde dönüp dolaşıp toplumu birbirine bağlayan bağda düğümlenecektir (Cooper, 1993:318). Dolayısıyla mesele ortak iyiyi artırmaya çalışmak kadar, bunun nasıl yapılacağını da sorgulamaktan geçecektir. O halde süreç, toplumu oluşturan kişilerin karakterlerinden, iradelerinden, niyetlerinden bağımsız değildir. En önemlisi de bu topluluğu meydana getiren bireylerin birbirine karşılıklı güven, barış, fayda, saygı, iyi istenç çerçevelerinden yaklaşıp yaklaşmamalarıdır. Şurası oldukça önemlidir ki bireyler sadece yaşamak değil, iyi yaşamak arzusunda iseler bu toplumda her birey kendi menfaati kadar, bir arada yaşayacağı kar-

şıdaki kişinin de hayrını düşünmeli ve karşısındakinin de kendisinin hayrını düşündüğünün güvenceye alındığından emin olabilmelidir. Bunun bir yolu aile dayanışmasının makro ölçekte topluma taşınmasıdır. Ailede her bireyin hayrı aslında o ailenin toptan hayrına işaret etmektedir (Kırş. Cooper, 1993:319-320). Ancak bunun pratik ve işlevsel hale getirilmesi o kadar kolay görünmemektedir. Şu ana kadar düşüncemizi bu paragrafla bir kez daha kısaca özetledikten sonra şimdi önerdiğimiz sosyal bünyenin temelinden ve içerebileceği gereklilik ve yeterliliği tartışmaya geçebiliriz.

Dostluğun haz, fayda, ihtiyaç ya da fazilet değeri üzerine kurulduğu tartışılmalıdır. Biz, kişinin, kendisinin de temsil edildiği sosyal bünyeye dostluğun temelini burada tartışmaya açacağız. Ancak sosyal bünyeye dostluk ilişkisinde amacın ortak/objektif iyinin artırılması ve bu şekilde herkesin payına düşen iyinin de artacağı şeklindeki basit denklem unutulmamalıdır.

Sosyal bünyeyi canlandıran esas, hak, adalet ve liyakat değil de sadece haz, fayda ve duygu olduğunda, orada birlikte yaşamaya olanak verici, sağlıklı bir toplum iradesini inşa edici bir dostluk kavramından söz edilemeyeceği oldukça açıktır. Aksi halde insanı insan kılan değerlerin ortadan kalktığı ama buna rağmen birbirinin varlığından zevk alan kişiler yığını bir arada tutan ucube güce dostluk demek zorunda kalırız. Ancak söz konusu sosyal bünyenin de kişilerin ihtiyaç, haz alabilme ve faydasına dönük inşa edildiğini de unutmamamız lazımdır. O halde her şeyde olduğu gibi burada da olması gereken, bir denge noktasının keşfi ve ilişkileri koordine eden öncelik sırasıdır. Çizmeye çalıştığımız dizgede önceliğin hak ve fazilete verilmesi gerektiğini ifade edebiliriz. Dostluğun şu ana kadar tartışıldığı üzere birbirini dışlar şekilde ya haz dostluğu ya menfaat dostluğu ya ihtiyaç dostluğu ya da erdem dostluğu değil de (Badhwar, <http://www.rep.routledge.com/article/L028>) fazilet üzerinde bu dostlukların hepsini bir parça içeren sosyal bünyeye dostluğu inşa etmek mümkün görünmektedir. Aradığımız denge noktası da bir şekilde bizi adalet değerine götürecektir. Zira adalet hem başlangıca hem de sonuca işaret ettiği gibi elimizdeki en önemli ölçüttür.

Dostlukla adalet artacak mıdır, yoksa azalacak mıdır? sorusu tam üzerinde bulunduğumuz tartışma zemininde önemlidir. Şayet değer üzerine bir dostluk inşası söz konusu değilse dostlukla adalet değeri tahrip edilebilir. Burada tikel dostluk değil ama bir arada yaşayan insanların ortak yaşama değerleriyle ruh kazandırdıkları sosyal bünye ile dostluk bedeninin varlığı güçlendiği oranda dostlukla adaletin tanzim edildiği ve geliştiğini görebiliriz.

memiz pek olanaklı görünmektedir. Aristoteles, yakın dostlukla adaletin gelişeceğini hatta ona gerek bile kalmayacağını söylerken dostluğun ancak erdem üzerine olanından bahsetmekteydi. Ancak kuşkusuz onun ifade ettiği dostluk hem oldukça dışlayıcı, dar ve gerçekliği fazla yansıtamamaktaydı. Dar ve dışlayıcıydı çünkü dostluk kapsamına ancak düşündüğü eşit rasyonel insanları dahil etmekte, köleleri, kadınları, çocukları ve hayvanları bu kapsamın dışına itmekteydi, ifade edilen dostluk ise çok kişi arasındaki dostluğu engellemekteydi. Gerçekçilikten ise uzaktı zira Aristoteles, insanın bütüncül yapısına doğru yaklaşılsa bile dostluğu oluşturan unsurları birbirinin rakibi ya da alternatifi olarak kurgulamıştı. Yani ona göre dostluk ya haz ya menfaat ya da erdem üzerine kurulabilir ve ideal dostluk imkânı erdem üzerine kurulduğunda çoğunlukla diğerlerini dışlar.

Bizler de ifade ettiğimiz dostluk ilişkisinin temelini istikrara, olması gerekene ve güvene işaret etmesi gerektiğini düşünerek temelin hak, adalet ve liyakat olması gerektiğini düşünüyoruz. Zira ancak bu temeller üzerine yükselen bir bünye kapsamına aldığı kişilere güven ve bağlanma imkanını sunabilecektir. Ancak bu temelin haz, fayda ve ihtiyaca dönük isteklilik içermesi kadar da anlamlı bir şey olamaz. Biz bir şerhle bu imkanı geçerli görmekteyiz. Şöyle ki haz ve faydanın iyiye tekabül etmesi onun bencil doğaya hizmetle değil, özgeci halinin istenmesiyle olduğunu savunmak daha makuldür. Zira ancak bu şekilde dünyada artırılması gereken objektif iyiye/ortak iyiye katkı sunacağı ileri sürülebilir. Ross'a göre kişi hazzı değil, nesnel iyiyi en üst dereceye çıkarmalıdır, bunun da yolu kişinin kendisi için değil de öncelikle başkaları için haz, fayda kısaca değer üretmeleridir. Bu anlayışın en asgarisi kimse için acı üretmemek, ileri seviyesi ise başkaları için fayda üretmektir (Ross, 1930:26-27). Ross'a göre Kant, bu duruma, kendini iyi, başkalarını mutlu kılmaya çabala deyimiyle işarette bulunmuştur (Kant, 2009:48). Kişi kendi için haz üretmeye başladığı anda diğerlerini araçsallaştırması daha kolay hale gelebilir, bu ise gördüğümüz üzere dostluğun doğasına terstir. Kişi kendi hazzını üretmede hiçbir kontrol mekanizmasının zorluğuna rastlamaz ancak başkası için haz üretmek bazı şeylere rağmen yapması gereken şey olarak belirebilir. İşte değer de bir anlamıyla tam bu zorluktan sadır olan şeydir.

Hazzın kişinin kendisine yönelik aranması öznel, başkasına yönelik aranması ise nesnel ve Ross, ahlâki alanda merkezi olanın haklı olarak nesnel olduğuna işaret eder. Tarafsızlık kendi aleyhine de olsa olması gerekeni talep etmekle alakalıdır. Bu bakımdan kişi kendi menfaatini ahlâki sahada paranteze alabilmeyi başarmalıdır. (Krş. Ross, 1928-1929: 268-271) A'nın kendi

mutluluğu A'ya, B'nin mutluluğunun A'ya görüldüğünden farklı görünür. A'nın mutluluğu A'ya kaçınılmaz bir hoşnutluk verirken, B'nin mutluluğu ona eğer bu hoşnutluğu veriyorsa değerlidir. Buna göre kişi kendisi için mücadele eder, başarı sağlarsa muzaffer (victorious), başkaları için mücadele edip, kazanırsa yetkin (excellent) olur (MacIntyre, 1988:29). Dostluk başkasını da düşünebilme durumunun ve kişinin dünyadaki telosu/gayesi olan yetkinlik imkanını kazanmanın en doğal ve basit halidir. O halde dostluğun tecessüm etmesi bir anlamda artırılması gereken objektif iyinin artmasının en doğal çözümü gibi görünmektedir. Kişi kendi nefesine istemesindense karşıdakinin nefsi için istemesi ya da kendi için istediğini karşıdaki için de istemesi objektif iyiyi artırmaktadır. O halde söz konusu olacak sosyal binanın inşasında bu durumun gözetilmesi zaruridir. MacIntyre, sosyallik olmadan kişinin bağımsız akıl yürütücü olamayacağını ve kendisini bulamayacağını, erdemler olmadan da sosyalliğin söz konusu olamayacağını vurgular (MacIntyre,1999:80). Bizim düşüncemiz de hak, adalet ve liyakat temelinde, hazzı, faydayı ve ihtiyacı dışlamayan ama tüm bunları ortak iyiyi artırmaya dönük denge noktasında buluşturmayı başaran bir sosyal bünyeyi inşa edebilmek ve buna dost olmak, onunla dost kalabilmektir.

Söz konusu bünyenin temelinin esası, hak, liyakat (meziyet ve ahlakiliğin birlikte bulunması) ve adalet olduğunda o bina, kişilerin doğal ilgisine ve sevgisine talip olabilmeyi başarabilir. Temele koyduğumuz değerleri faziletle ifade edecek olursak Farabi'ye bir atıf yapmamız gerekir.

Fazilet için toplanmış bir toplulukta hiçbir ayrılık ve uyuşmazlık vuku bulmaz. Çünkü faziletin amacı birdir, yani başka bir şey için değil bizzat kendisi için istenilen iyidir. Bu ikisinin arzu ve amacı, sadece, aslında iyi olan amaca yönelik olduğu için ona götüren yollar da, bizzat o şey için olan sevgileri de birdir. Onlar, amaçları bir olduğu sürece asla ayrılığa düşmezler. Anlaşmazlık sadece arzulann farklılığındım ve amaçların zıtlığından dolayı vuku bulur (Farabi, 2005:136; bkz. Cicero, 1963:34).

Aksine temelde öncelik şahsi çıkar, zenginlik, menfaat ve zevke ulaşmak olursa bu durumda karşılıklı yardımlaşma araçsallaşacak, ilişki, fazilet üzerinde temellendirilemeyecek ve sosyal bünyeyle dostluk imkânı başlamadan bitecektir. Böylesi bir toplumda uyum, yetkinleşme ve adaletin tesis edilmesi imkansızlaşabilir (Farabi, 2005:67).

Son olarak önerdiğimiz bünye formel de olsa gereklilik ve yeterlilik açısından neleri taşıyacaktır? sorusunu bize görüldüğü kadarıyla tartışmaya çalışalım. Her şeyden önce söz konusu bünye kendisini var eden kişilere ve di-

ğer bünyelere tehdit unsuru oluşturmamalıdır. İnsanlık onurunu korumalı, yokluğu, yok olmayı değil, varlığı, var olmayı ve var kılmayı hedeflemelidir. Denklemlerde değişmeyen husus ve örnek olarak Hakk'ı almalıdır. Bünye, nefsi, aklı, dini, nesli ve malı korumayı esas ve en büyük gereklilik olarak alabilmelidir. (Eş-Şâtibî, 1990: Bölüm 9) Tüm bu gerekliliği bünyenin bedeni olarak kabul edersek, dostluğa hak kazanabilmesi için beden ruha ihtiyacı olduğu açıkça belirir. Bu ise bizim nazarımızda yeterliliğe işaret eder, fakat yeterlilik ve dahi söylenen her şey için son sözün söylenme imkânı yoktur. Birlikte yaşamak, birlik içinde yaşayabilmek, hiçbir harici ve hastalıklı müdahaleyi kabul etmeyen sağlam sosyal iradenin ortaya konması, birbirimizin rüyasına talip olabilmekle gerçekleştirilebilir. Dostluk, farklılık ve benzerlikten öte dost olacak zihinlerin ve gönüllerin bir ufukta birleşebilmesidir. Yani dostluk bir anlamda ortak ufukları birlikte görebilme sanatıdır. Bu ise şayet çoğulcu eksene taşınacaksa ancak herkesin temsilen var olduğu ve var kıldığı sosyal bünyeye dostlukla olanaklı hale gelebilir. O halde yeterlilik o bünyeyle beraber, o bünyeyi oluşturan kişilerin kader birliği yapabilmesi, ortak tarihe, kültüre ve değerlere aidiyete ve mensubiyet hissedebilmesidir. Zira insan gibi sosyal bünye de his, vicdan ve idrak boyutlarının parçalanamadığı zeminde sağlıklı olabilir, bu bünyeyi koruyan ise ortak tarih, kültür, inanç ve kader birlikteliğidir.

Sonuç Yerine: Sosyal Bünyeye Düşmanlık Etme Biçimi Olarak Darbe ve Ona Karşı İnsani Cevap

Toplum iradesinin ortak değerler ekseninde tecessüm etme imkanını gösteren sosyal bünye kavramı, çoğunluğun sözünü hakim kılma değil, azınlığın haklarını da koruma altına almayı kapsamına dahil eden hak merkezli demokratik temayülü ön şart koşar. Bahs-i diğerle halkın/toplumun ötekileştirici ve dışlayıcı değil, anlayıcı ve kapsayıcı iradesinin olmadığı bir yerde sosyal bünyenin inşa edilebilmesi ve dolayısıyla sosyal bünyeyle dostluk imkanlarından söz edilemeyecektir.

Darbeyi, devleti meydana getiren kurumlarda vazifeli küçük bir azınlığın silahlı güçlerin yardımıyla veya doğrudan devletin güvenliğinden sorumlu silahlı güçlerin bir kısmı ya da çoğunluğu tarafından meşru hükümetin düşürülmesi ve demokratik yolları hiçe sayarak hükümet etme vazifesiyle kendilerini vazifeli kılma süreci ve çabalarının tümü olarak anlayabiliriz. Darbenin özünde, silahlı cunta tarafından halkın iradesi değil ama seçkinlerin

seçkinliğinin ya da hâkim rejiminin halka rağmen korunması söz konusudur (Akıncı, 2013:55-57). Darbede halkın iradesinin olumsuzlanması söz konusu olduğu kadar, hak merkeziliğin, haz merkeziliğe dönüşünün de işaretleri saklıdır. O halde halkın iradesinin hâkim olduğu siyasi düzlemde darbe bu anlamıyla halkın tüm zenginliklerinin zorla ellerinden alınması manasını da muhtevidir. Bu çerçevede darbe niyetlilerinin ya üst bir güç tarafından yönlendirilmesi ya da ayrımcı yapıya sahip olduklarına inandıkları kendilerinin devletle özdeşleştirildiği evhamıyla harekete geçtiklerini düşünebiliriz. Ancak hangi saikle olursa olsun değişmeyen tek şey darbenin toplum iradesine ve dolayısıyla sosyal bünyeye gayri meşru şekilde meydan okumasıdır.

Silahlı güçlerin telosunun inşa edilen sosyal bünyeyi korumak ya da inşa edilmekte olan sosyal bünyenin banisi olan toplum iradesine sahip çıkmak, onu içeriye ve dışarıya karşı savunmak olduğunu ifade edebiliriz. Yani bir bakıma silahlı kuvvetler, sosyal bünyenin sadece ama sadece güvenlik tarafına düşen boyutunu oluştururlar. Sosyal bünyenin inşasında güvenliğe düşen, bu tarafın sağlıklı işlemesi ve dışarıdan ve içeriden bu bünyeyi tahrip etmek isteyenlere fırsat vermemesidir. Bu vazifeden uzaklaştıkça güvenlikten sorumlu birimlerin sosyal bünyeyi tahrip etmeye başladıklarını ileri sürmek mümkündür. Çalışmamızda düşündüğümüz sosyal bünyeden yukarıda gördüğümüz üzere hak, adalet ve hikmetle yoğrulduğu, fazilet ekseninde geliştirilerek ancak ortak iyiye katkı yaptığı sürece insanların haz ve menfaatlerini inkâr etmeden böylesi bir darbenin iç dinamiklerini olumsuzlaması beklenir.

O halde gerçekleşmesi için iç dinamik ve motivasyon bulamayacak olan darbe istekliliği böylesi bir sosyal bünyeye dostluk bağları güçlü oldukça pek muteber görünmeyecek ve darbenin içeriden hareketle gerçekleşme imkânı söz konusu olamayacaktır. (Akıncı, 2014:68-69)

Ancak içeriden gerekli motivasyon ve gerekçeyi bulamayacak olması darbe girişiminin hiç olmayacağı anlamına da gelmeyecektir. (Akıncı, 2013:55) Böylesi bir güdü, demokratik rejimde olsa bile azınlığın haklarının göz ardı edildiği bir durumda azınlık grup adına bazı iç ve dış mihraklar tarafından pazarlanabilir ancak yukarıda ifade ettiğimiz üzere üzerinde konuştuğumuz sosyal bünye ve bu bünyeye dostluk imkanı, toplum iradesinin demokratik yollarla oluşturulmasını ve taşımaya çalıştığı demokratik temayülün de çoğunluğun sözünü geçerli kılarken bu sözün azınlığın haklarına riayet etmek koşuluyla ve hukukun üstünlüğünü gözeterek gerçekleştirilebileceğine

vurguda bulunur. Zira savunmaya çalıştığımız sosyal bünyenin teorik zemininin hikmet, pratik zemininin ise adalet üzerinde olduğu ifade edilebilir. Adalet ve hikmeti merkezine alan yapı ise kuşatıcı ve kapsayıcı olur, dışlayıcı ve ötekileştirici değil. O halde böylesi bir sosyal bünyede azınlıkların hak ve hukuku bahane ederek iç ve dış mihraklar tarafından pazarlanmaya çalışan darbe imkanına da geçit ve gerekçe verilmeyecektir.

Bir de darbe, sadece dış mihrakların hâkim müesses nizama yeni bir düzen verme, güç odaklarının kurmuş olduğu sözüm ona düzen üzerine söz söyleme ve ondan şikayetçi olma korku ve kaygısıyla yine bu müesses nizamın bir şekilde sosyal bünyeye sızdırılmış “satılık” adamları eliyle de gerçekleştirilmeye çalışılabilir. Böylesi bir manzara bir tarafıyla çalışmamızda düşündüğümüz sosyal bünye ve bu bünyeyle dostluk imkanlarının gerçekleştirildiği bir çerçevede kendisine sosyolojik karşılık bulamasa da darbenin fiili olarak ortaya konulmasının önüne bir engel çekememektedir. 15 Temmuz darbe girişimi belki de tam bu pencereden bakıldığında bir anlam zeminine oturtulur görünebilir.

Türkiye Cumhuriyeti'nin son on beş yılda gerçekleştirdiği ve gerçekleştirmeye çalıştığı atılımlar ve birçok alanda yakaladığı ivme, halkın refahının ve yaşam düzeyinin yükselmesi, ilk ve sürekli bakışta her türlü darbe imkanını olumsuzlarken ve değerlendirmeler darbenin sosyolojik temelinin olamayacağına dönükken, bir anda ve neredeyse kimsenin öngöremediği 15 Temmuz darbe girişiminin patlak vermesi bu zeminde değerlendirilebilir durmaktadır. Türkiye Cumhuriyeti tarihinde halk ve devlet arasındaki kalın duvarların çözülmesi, devlet ile halkın arasındaki devasa yarığın kapanması bize bir şekilde üzerinde düşündüğümüz sosyal bünyenin inşa edilmekte olduğunu, en azından böylesi güçlü bir sosyal bünyenin inşa imkanının gelecek ufuklarda ayan-beyan ortaya çıktığını ve bununla birlikte böylesi bir bünyeye halkın dostluk beslemeye başladığını göstermektedir. Bu gelişmeler ayrıca yukarıda ifade ettiğimiz üzere darbenin iç mekanizmasını ve dinamiklerini geçersiz kılmaktadır. Hal böyleyken, 15 Temmuz darbe girişimini, bu anlamda küresel güç odaklarının içerideki “satılık” adamları eliyle gerçekleştirilmeye çalıştıklarını ve milli iradeye kastetme eylemini büyük resmin bir parçası olarak görmek oldukça makul görünmektedir.

Darbenin iç dinamik ve mekaniğinin olumsuzlanmasına rağmen dış güçlerin destek ve içerideki bir grubun buna payanda olmasıyla cereyan eden darbe girişimleri de sağlam sosyal bünyenin var olması ve buna karşı geliş-

tirilen dostluğa çarparak akamete uğratılabilir ve 15 Temmuz darbe girişimi savunmaya çalıştığımız sosyal bünyeye dostluk duvarına çarparak başarısızlığa mahkûm edilmiştir. Fiili bir darbe girişimi karşısında yaşlısı-genci, kadını-erkeği, dindarı-seküleri, Türkü-Kürdü, Sünnisi-Alevisi, statü sahibi olanı-olamayanı vs. herkesin topyekûn mücadele göstermesi ve başarısız darbe girişimini tarihin karanlık sayfalarına gömme istekliliğinin işareti olan Yenikapı ruhu, bize böylesi bir sosyal bünyenin inşa edilmişinin ve buna beslenen dostluğun nişanesi olarak görünmektedir. Hikmet ve adalet merkezli böylesi bir bünye ve bu bünyeye beslenen bir dostluk varsa, meşru halk iradesini olumsuzlamaya çalışan, iç ve dış boyutları olan bir darbe girişimi başarılı olamayacaktır. O halde yeniden ifade edecek olursak, darbeye kafa tutmanın en ideal ve insani imkânı da söz konusu bünyeyi inşa etmek ve ona dost olmaktır.

KAYNAKÇA

- Agamben, G. (2011). Dostluk. Maya Mandalinci (Çev.) *Cogito*, Sayı: 68-69.
- Akıncı, A. (2013). Türk Siyasal Hayatında 1980 Sonrası Dareler ve E-Muhtıra. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Aralık 2013, Cilt 15. Sayı 2.
- Akıncı, A. (2014). Türkiye'nin Darbe Geleneği 1960 ve 1971 Müdahaleleri, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 2014, 9-1.
- Badhwar, *Friendship*, <http://www.rep.routledge.com/article/L028>
- Cicero, (1963). *Dostluk*. Türkan Tunga (Çev.), Ankara:MEB Yayınları.
- Cooper, J. (1993). Political Animals and Civic Friendship. Neera Kapur Badhwar (Ed.), *Friendship A Philosophical Reader* içinde London: Cornell University Press.
- Eş-Şâtibî. (1990). el-Muvafâkât. Mehmet Erdoğan (Çev.), İstanbul:İz Yayıncılık.
- Farabi. (2005). *Fusûsü'l Medenî*. Hanifi Özcan (Çev.) İstanbul: İFAV Yay.
- Gemuluoğlu, F. (2013). *Dostluk Üzerine*. İstanbul:İz Yayıncılık.
- Grunebaum, J. (2003). *Friendship*. New York: State University of New York Press.
- Kant, I. (2007). *Ethica: Etik Üzerine Dersler*. Oğuz Özügül (Çev.) İstanbul:Pencere Yayınları.
- Kant, I. (2009). *Ahlak Metafiziğinin Temellendirilmesi*. İonna Kuçuradi (Çev.), Ankara:Türkiye Felsefe Kurumu.
- Kayıran, Y. (2011). Arkadaşlık Fenomeni. *Cogito*, Sayı: 68-69.
- Lewis, C.S. (1993) Friendship The Least Necessary Love. Neera Kapur Badhwar (Ed.), *Friendship A Philosophical Reader* içinde London: Cornell University Press.
- Lu, C. (2009). Political Friendship Among Peoples. *Journal of International Political Theory*, 5(1).
- MacIntyre, A. (1988). *Whose Justice? Which Rationality?*. University Of Notre Dame Press.
- MacIntyre, A. (1999). *Dependent Rational Animals, Why Human Beings Need the Virtues*. Chicago:Open Court.

- MacIntyre, A. (2011). *Erdem Peşinde*. Muttalip Özcan (Çev.), İstanbul:Ayrıntı Yayınları.
- Ross, D. (1928-1929). The Nature of Morally Good Action. *Proceedings of the Aristotelian Society*, New Series, Vol. 29.
- Ross, D. (1930). *The Right and the Good*. Oxford: Clarendon Press.